

KÜRTÜN VE ÇEVRESİNDE EL SANATLARI -1

Prof. Dr. Hamza GÜNDOĞDU*

Anadolumuzun çeşitli yörelerinde göçebe Türk kültürü ile gelen, yerleşik hayata geçince de o yöre ismi ile anılan, el emeği göz nuru diye nitelendirdiğimiz bir çok el sanatı kolu mevcuttur. Bu el sanatı ürünleri; bazan Antep işi, Maraş işi, Harput işi vb. gibi yöresel adlarla anılırken, bazan da kişi ya da grup adlarıyla birlikte anılmaktadır. Ancak hemen belirtelim ki Türkiye'de henüz bu el sanatı eserlerinin tam bir tesbiti yapılmamış, katalogları ortaya konmamıştır. Üzerlerinde ciddi, bilimsel çalışmalar yapılmadığı için ve ayrıca üreticilerin emeklerinin karşılığını alamamaları sonucu bu el sanatlarına olan ilgi günden güne azalmakta, hatta birçok yörede tamamiyle ortadan kalkma durumu ile yüz yüze gelinmiştir.

Anadolu'da çeşitli yörelerde üretimi yapılan, ya da sürdürülmeye çalışılan bu türden yüzlerce el sanatı ürünü arasında; iğne oyacılığından kıl çadır dokumacılığa, dericiliğe, kürkçülüğe, saraçlığa, yemeni yapımıcılığından yazmacılığa, bastonculuktan kaşıkçılığa, çorap örücülüğünden hasır dokumacılığa, son günlerde benimsenen ifadeyle Roman kalburculuğundan, külek yapımıcılığına, ipek halı dokumacılığından, uluslararası boyutlara ulaşmış halı-kilim, zili, seccade, yastık dokumacılığına, bakır işlemeciliğinden el yapımı silah üreticiliğine, Erzurum, Gümüşhane, Bayburt yörelerinde kadınlarımızın dışarı kıyafeti olarak giydikleri ehlam dokumacılığından güveç, testi, vb. gibi toprak kaplar yapımına, altın, gümüş işlemeciliğinden Oltu taşı işlemeciliğine, çeşitli seramik, cam ve çini kap üretiminden ahşap ev gereçlerine, mobilya üretimine, zil, çan, kelek, kazma, balta, orak, nacak, tırpan, dirgen, yaba, atkı, v.b. üretimine ve daha akla gelmedik pek çok turistik eşya üretimine kadar zengin Anadolu coğrafyasının her köşesinde pek çok el hüneryi, geleneksel değerlerle üretilmeye devam edilmektedir. Folklorümüzün, el sanatlarımızın binlerce yıllık yansımaları olan bu üretimler arasında kuşkusuz en önemli yeri dokumacılık almaktadır. Geçmişte sırta giyilen abadan, çobanların sırtına geçirdiği keçeğe kadar; halı, kilim, zili, çarpana, kuşak, kolan, çul, çuval, heybe, seccade, battaniye, şal, herki, geji, kıl çadır, v.b. gibi ihtiyaç malzemesi olarak üretilen ve gündelik hayatımızın vazgeçilmez unsurları arasında yer alan dokumacılık, Anadolu'nun hemen her yöresinde görülen, geleneksel değerlerin üzerine yansıtıldığı en önemli el sanatı kolu olarak dikkat çekmektedir.

* Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü Müdürü

Burada hemen aklımıza gelen ve bazı türlerini saydığımız el sanatı ürünlerinin başında, kuşkusuz, Osmanlı'nın da kuruluş yıllarındanberi üzerinde önemle durduğu, İznik, Kütahya, Diyarbakır ve Şam gibi merkezlerde üretilen çini ve seramik eserler gelir. Buna XIX. yüzyılın sonlarında yine devlet destekli olarak açılmış şişe-cam üretim atölyeleri ile Hereke'deki dokuma atölyelerinin ürünlerini de eklemek gerekmektedir.

Çeşitli atölyelerde, işyerlerinde veya evlerde serbestçe üretilen el sanatı ürünleri üzerinde; sanatımızın, kültürümüzün, folklorumuzun izlerini adım adım görerak düşünce dünyamızı okumak da mümkündür. Bunların bazılarının dünya mirasına Türklerin hediyesi veya katkısı olduğu da uluslararası arenada kabul görmektedir. Ne var ki çağdaş dünyamızda; kolay üretim, fabrikalaşma, büyük ve orta ölçekli atölyeler el sanatı ürünlerini ikinci plana atmış, daha kolaycı, az emekle, az masrafla üretilen zenaat eserleri, sanat eserlerinin yerlerini hızla almış bulunmaktadır. Bunlara son yıllarda ileri sürülen ve hoyratça bir değerlendirme ile geleneksel değerlerin gereksizliğini ileri sürerek Güzel Sanatlar Fakülteleri bünyelerindeki "Geleneksel Türk El Sanatları Bölümleri"nin kaldırılmalarını isteyecek derecede yozlaşmış sözde sanatçıların düşüncelerini de ilave edersek kendi kendimizi inkârın, geçmişimizi reddedişin vahim boyutları ortaya çıkar.

Bu düşüncenin özünde yatan esas amaç eğer, insanlarımızın daha az bir emek ve masrafla daha çok kazanmaları ise buna diyeceğimiz yoktur. Ancak, tümüyle insan gerçeğini yok farzederek geleneksel değerleri, kültürü, düşünce ve sanata yönelik üslup oluşumlarını aşağılayıcı bir tavırla bir yana iterek bazılarına (!) yaranmak için bu değerler yok farzediliyorsa, bu düşünce sahiplerine de sadece acımak düşer bize...

Yukarıda ifade edilen kültürel ve sanatsal çerçeve içerisinde koca Anadolu coğrafyasında küçük bir köşede bu faaliyetleri sürdürmeye çalışan münbit bir çevreden bahsedeceğim bu yazımda: **Kürtün**.

Belki adını bile duymadığınız bu yerleşim yeri, Doğu Karadeniz bölgemizde bir ilçe merkezidir (Harita:1). Bu ilçemiz 1990'lara kadar Gümüşhane ilimize bağlı Torul İlçesi'nin kuzeybatısında Karadenize paralel uzanan Zigana Dağları'nın güney yamaçlarında, dik bir vadiye doğru kademe kademe inen ve en büyüğü Uluköy olan yerleşim biriminin merkez olduğu (Resim:1) birbirine üç-dört km. uzaklıktaki üç köyün birleştirilmesiyle oluşturulmuş bir ilçe merkezidir. Bir bakıma Zigana Geçidi'nin batısında ve geçide 35-40 km. mesafede, Doğu Anadolu'yu Gümüşhane üzerinden Tirebolu'ya, Karadenize bağlayan ve Zigana Geçidi'nin alternatifini olarak açılan yeni ve modern yol üzerinde, 3800 nüfuslu dağınık bir yerleşim birimidir.

İşte 1998 yazında çevre arařtırmalarımız¹ sırasında Kürtün'de, geleneksel değerlerimizi sürdüren el sanatlarına yönelik dört tür faaliyet dikkatimizi çekmiştir. Dededen toruna intikal eden ve tarihi derinlikleri hayli gerilere giden bu faaliyetler; **ipek halı dokumacılığı**, M.K.E. izinli Magnum tipi **tabanca üretimi**, çok çeşitli nitelikte ve sayıda **aħşap araç-gereç ev eşyası**, yazı, kalemlik, duvar levhası üretimi ve zil, çan, kelek, omuz kantarı, balta, v.b. gibi **demircilik** işleridir.

Bunlardan **ipek halıcılık**, yörede eskidenberi bilinmekle birlikte günümüzde evlerde, özel atölyelerde dukunan, getirisi, aile ekonomisine katkısı yüksek bir el sanatı kolu olarak dikkat çekmektedir.

İpek halıcılığı teşvik etmek ve desteklemek amacıyla, 1984 yılında Sosyal Dayanışma Vakfı'nca yirmi haneye verilen kredi ile işe başlanmış, günümüzde 200-225 aile, ya bireysel bazda, ya da ailede çoluk çocuğu ile birlikte ipek halı dokuyarak ailesine ve milli ekonomiye katkıyı sürdürmektedir. Bu halılar çeşitli boyutlarda olabildiği gibi daha çok iki standart boyutta dokunmaktadır. Bunlardan iki-üç kişi tarafından dokunan ipek halılar 75x120cm. boyutunda olup daha çok, divan ve duvar halısı olarak tercih edilmektedir. Tek ya da, iki kişi tarafından dukunan halılar ise 40x60 cm. boyutunda olup turistik, tablo, v.b. gibi teşhir amacıyla dokunan ipek halılardır (Resim: 2-3).

Günümüzde Kürtün İlçe merkezinde 200-225 aile geçimini ipek halıcılıktan sağlamanın yanında bunun hayli kârlı, geleneksel değerleri yaşatan, fert ve aile hayatına katkı sağlayan bir el sanatı kolu olduğu görülerek çevre köylerden de bu sanata karşı bir ilgi doğmuş, ilçeye bağlı 25 köyde bugün 250'ye yakın aile, ev ve atölyelerinde tezgahlar kurarak ekonomik gelişimlerine katkıyı hedeflemişlerdir. Bu olumlu faaliyetin tek olumsuz yanı ise hammaddenin tamamıyla İzmit, Hereke, İstanbul gibi batı kentlerinden sağlanmakta olmasıdır (Resim 4). Ayrıca ilçede ve Gümüşhane, Torul, Şiran ve Kelkit gibi çok yakın yerleşim birimlerinde ipek halıcılığın orijinal kök boyası ile ilgili zengin bir hammadde ve materyal bulunmaktadır.

Kürtün'deki ipek halı dokumacılığını sürdürenler daha çok aile bireyleridir. Bunların % 80'ini ilçe merkezinde ilk ve orta okul mezunu genç kızlar, köylerde ise daha çok ilkokul mezunu genç kızlar ve gelinler teşkil etmektedir. Geriye kalan %20'lik kısmın da erkekler tarafından dokunduğu ifade edilmiştir. Dokuyucuların çoğunluğu, 14-30 yaş grubu arasındaki bireylerdir.

¹ Araştırma gezimize katılan Arş. Gör Haldun ÖZKAN'a, Uzman A.Murat AKTEMUR'a teşekkür etmeyi burada zevkli bir borç bilirim.

Üretilen her bir ipek halının maliyetinin iki katına satılması, İlçe halkına önemli girdiler sağlamaktadır. Bunun yanında insanlarımızın boş zamanlarını değerlendiren önemli bir uğraşı alanı olduğu gibi ipek halıcılık, geleneksel el sanatlarımızın da önemli bir koludur. Doğu Karadeniz'in çalışkan, gayretli ve zeki insanların daha çok kazanmak amacıyla, doğanın çok sınırlı imkânlarını terkederek büyük kentlere ve batı ülkelerine hızla göç etmek suretiyle, yeni yeni imkanların araştırıldığı bir dönemde, Kürtün'de nüfusun azalmadığı, ipek halıcılığın göçü engelleyici önemli bir uğraşı alanı olduğu, mahalli yöneticiler tarafından da ifade edilmiştir. Gerçekten de istatistikler² Gümüşhane il bazında son yıllarda önemli bir göç olgusunun yaşandığını gösterirken Kürtün İlçesi'nden hemen hemen hiç bir göç olgusunun yaşanmaması manidar değil midir..?

²1990 Nüfus sayımında Kürtün İlçesi nüfusu 2809 iken 1997 sayımında bu sayı 3570'e ulaşmıştır. Nüfus yoğunluğu bakımından % 18 ile tarım arazisinin hemen hemen yok denecek düzeyde olmasına rağmen çevre ilçelerden daha iyi bir konumdadır (Bkz. D.İ.E. 1990 ve 1997 Nüfus Sayım Sonuçları).

Resim -1 Kürtün İlçesi (Aşağı Bölümü)

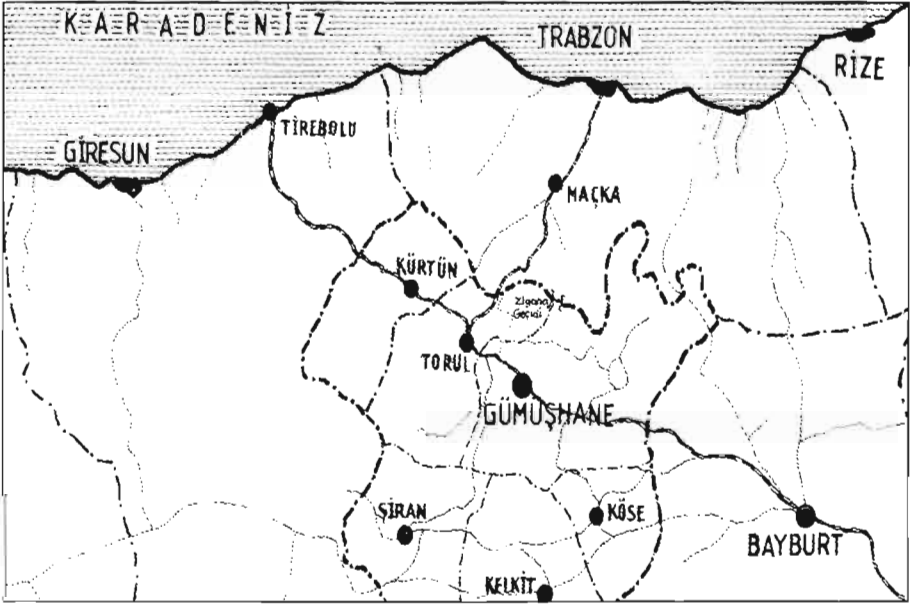
Resim -2 Kürtün'de Dokunmuş İpek Hali Seccade (60x120 cm)

Resim -3 Kürtün'de Bardız Kilimi Desenleriyle Dokunmuş İpek Hali

Resim -4 Kürtün'de Dokunan İpek Halıların Hammadesi İplikler ve Halı

Harita - 1